

## १४. समाधि

भगवा बुद्धो लोककल्याणत्थाय धर्मं पकासेसि । तस्मिं धर्मे एको मर्गो होति, यस्स तीणि चरणानि भवन्ति; यथा—सीलं, समाधि, पञ्च्राच । तत्थ पठमं सीलस्स परिपूरणं होति । ततो परं समाधि भावना दिस्सति । सीलेन कायदुच्चरितस्स वचीदुच्चरितस्स वा पहानं होति । यो सीलं परिपूरेति, सो कायेन कुसलं कर्मं करोति, वाचाय कुसलं कर्मं करोति च । एवं कायकर्मं परिसुद्धं भवति, वचीकर्मं पि परिसुद्धं भवति ।

सीलं सब्बेसं कुमलानं धर्मानं आधारो होति । सीले पतिटितो योगावचरो समाधि भावेतुं आरभति । समाधिना मनोदुच्चरितस्स पहानं इटुं । किमिदं दुच्चरितं नाम? चित्तस्स यत्थ तत्थ धावनं अनेकेसु आलम्बनेसु तण्हं उप्पादो च चित्तं अविजजाय परिवारितं हुत्वा फन्दनं, चपलं, दुरक्खं, दुन्निवारयं भवति । तं यत्थ तत्थ धावति, आलम्बनेसु रक्ति उप्पादेति, इन्द्रियसुखं इच्छति च । यतो यतो यदा अधिका तण्हा वा विसमतण्हा वा उप्पज्जति, दुक्खं पि ततो ततो पवड्ढति । यत्थ तण्हा बलवती, तत्थ दुक्खस्स पवत्ति पि बलवती भवति । एवं चित्तस्स एकरगतं पटिलाभाय दुक्खस्स पहानाय च समाधि भावनाय पयोजनं दिस्सति ।

कथं चित्तं फन्दनं चपलं वा भवति? नीवरणेहि उस्साहितं वा पुब्बपयोगं पत्वा वा यत्थ तत्थ धावति । नीवरणं ताव पञ्चविधं; यथा-कामछन्दो, व्यापादो, थीनमिद्धं, उद्धच्चकुकुच्चं, विचिकिच्छं चेति । कामछन्दो ति विसयसुखइच्छा, कामरागो, कामनन्दी, कामतण्हा, कामज्ञोसानं इति । कामो ति एत्थ विसयसुखं जानितब्बं । तत्थ रूपं, सद्गो, गन्धं, रसं, फोटब्बं, धर्मो ति छ विसया आलम्बनानि वा । तत्थ एकेकस्स विसयस्स एकेकप्पकारस्स सुखस्स अनुभवनं दिस्सति; यथा-चक्खु सुन्दरं रूपं पस्सितुं इच्छति, सोतं सुन्दरं सद्वं सुणितुं इच्छति । इमिना नयेन एकमेकं इन्द्रियं एकमेकप्पकारस्स सुखं इच्छति । अथमेव कामछन्दो ।

व्यापादो ति परविनासचिन्ता, दोसो, पटिघो इच्चादि तस्स अधिवचनं । तेन परस्स बधबन्धनं इच्छति ।

थीनमिद्धं ति चित्तस्स अकल्लता । अलसभावस्स एतं अधिवचनं । तथापि विसेसतो पन चित्तस्स अकल्लता थीनं । चेतसिकस्स अकल्लता मिद्धं । एवं चित्तचेतसिकधम्मेसु यो अलसभावो सो येव थीनमिद्धं ।

उद्धच्चकुकुच्चं-उद्धच्चं ति चित्तस्स भन्तता, कुकुच्चं ति कताक-तानं अनुसोचनं ।

विचिकिच्छा ति संसयो, अनेकसगगाहो । विसेसतो पन बुद्धे कह्वा, धम्मे कह्वा, संघे कह्वा, पुब्बन्ते कह्वा, अपरन्ते कह्वा, पटिच्चसमुपन्न-धम्मे कह्वा इति विचिकिच्छा ।

इमानि पञ्च नीवरणानि होन्ति । यानि चित्तं नीवारेन्ति, समाधि पटिलभितुं न देन्ति । याव इमानि पञ्च नीवरणानि किच्चं करोन्ति, ताव चित्तं न समाधीयति । तस्मा समाधि पटिलाभाय नीवरणस्स पहानं इटुं ।

कथं ? ज्ञानयोगेन । तत्थ पञ्च ज्ञानङ्गानि होन्ति; यथा—वितक्को, विचारो, पीति, सुखं, एकगता च । वितक्को ति आलम्बने चित्तस्स अभिनिरोपनलवखणो, वितक्कं पत्वा चित्तं आलम्बनस्स अभिमुखो भवति । विचारो ति आलम्बने वित्तस्स अनुमज्जनलवखणो, विचारं पत्वा चित्तं आलम्बने ठितं भवति । पीति ति पीणनं । चित्ते आसं जनयित्वा पामोज्जं उप्पादेति, सकलं सरीरं चित्तं च पमुदितं करोति । सुखं इति सोमनस्सं, चेतसिक-सुखस्स अधिवचनं । एकगता ति चित्तस्स एकोदिभावो ।

यदा इमानि पञ्चज्ञानङ्गानि उदितानि होन्ति, तदा नीवरणानि पहीयन्ति । एवं पञ्च नीवरणे पहीने पञ्च ज्ञानङ्गे उप्पन्ने चित्तं समाधीयति ।

समाधीति समाधानं । तत्थ लोके वकस्स पि समाधि, लुद्धकस्स पि समाधि भवति । अपि च न सो सम्मासमाधि । सो च मिच्छा समाधीति कथीयति । तस्मा यस्मि अत्ये एत्थ समाधि अधिष्पेते सो कुसलचित्तस्स एकगता ।

समाधि दुविधो—रूपसमाधि अरूपसमाधि च । रूपं ति रूपालम्बनं । यं आलम्बनं वण्ण-आकारेन सम्पन्नं तं रूपालम्बनं । तस्मि चित्तस्स ठिति रूपसमाधि । तत्थ पञ्चज्ञानानि अनुक्रमेन उप्पज्जन्ति; पठमं ज्ञानं दुतियं ज्ञानं, ततियं ज्ञानं, चतुर्थज्ञानं, पञ्चमं ज्ञानं च । पठमज्ञाने पञ्च ज्ञानज्ञानि विजज्जन्ति; यथा—वितक्को, विचारो, पीति, सुखं, एकगता । तस्मा कथितं भवति यं वितक्कविचारपीतिसुखेकगतासहितं पठमं ज्ञानं । दुतिये ज्ञाने चत्तारि ज्ञानज्ञानि भवन्ति । तत्थ वितक्को न होति । तस्मा कथितं विचार-पीति-सुख-एकगतासहितं दुतियं ज्ञानं । ततिये ज्ञाने वितक्को च विचारो च न विजज्जन्ति । केवलं हि तीणि ज्ञानज्ञानि होन्ति । तस्मा आगतं पीति-सुख-एकगतासहितं ततियज्ञानं । चतुर्थज्ञाने वितक्को च विचारो च पीति च न विजज्जन्ति । केवलं हि द्वे ज्ञानज्ञानि होन्ति । तस्मि पकरणे ईदिसा कथा विजज्जति यं सुख-एकगतासहितं चतुर्थज्ञानं । पञ्चमज्ञाने सुखस्स ठाने उपेक्खा आगच्छति । तत्थ द्वे ज्ञानज्ञानि होन्ति उपेक्खा च एकगता च । तस्मा उपेक्खा-एकगतासहितं पञ्चमज्ञानं कथितं ।

इमिना पञ्चमज्ञानेहि सह या चित्तस्स एकगता तस्सेव नामं रूपसमाधि ।

अरूपसमाधि—अरूपं इति अरूपालम्बनं, रूपविरहितविसयो वा । यस्स विसयस्स न वण्णो होति न आकारो, सो अरूपालम्बनं ति पवुच्चति । तस्मि आलम्बने यं चित्तं समाधीयति, तस्स नामं अरूप-समाधि । योगावचरो रूपसमाधि भावेत्वा पस्सति यं तस्स चित्तं परिसुद्धं, किलेसरहितं, मुदुभूतं, अनज्ञनं, कम्मनीयं चित्तं होति । तेन सो उपरिगच्छतुं सक्कोति । अपि च सो यदा चित्तं विसेसतो इक्खति, तदा तस्मि किञ्चि थूलभावं लभति । तं पि नीवारेतुं सो उपरिगच्छति । गच्छन्तो अरूपसमाधि भावेति ।

अरूपसमाधि चतुर्बिधो आलम्बनप्पभेदेन ज्ञानप्पभेदेन वा; यथा—आकासानञ्चायतनं, विज्ञाणञ्चायतनं, आकिञ्चञ्चञ्चायतनं, नेवसञ्चानासञ्चायतनं । पठमं ताव यदा सो रूपं भावेति, तदा सब्बत्थ रूपं पस्सति । यत्थ यत्थ पस्सति तत्थ तत्थ रूपमेव पस्सति । सो ज्ञानबलेन तं रूपं चक्रुपततो निवारेति । यथा हि एकस्स पुरिसस्स चक्रुपथे

आवरणं होति । सो तं आवरणं पजहति । तस्मि पजहिते सूञ्जो आकासो  
उपटुत्ति । एवं रूपालम्बनस्स निवारिते, तत्थ सूञ्जो आकासो ति  
पतिटुत्ति । तस्मि आकासे अनन्त-आकासं इति आलम्बनं गृहेत्वा सो  
ज्ञानं भावितुं आरभति । इदानि तस्स चित्तस्स आलम्बनं अनन्तो  
आकासो ति भवति । अनुक्रमेन भावयतो तस्मि आलम्बने तस्स चित्तं  
समाधीयति । तस्स नामं होति आकासानञ्चायतनं । इदमेव पठम  
अरूपज्ञानं ।

ततो परं सो तं अनन्त-आकास-आलम्बनं परिक्खति । सो चिन्तेति  
यं तस्स विज्ञाणं येव अनन्त-आकासरूपेन विज्ञति । तं अनन्तं विज्ञाणं  
येव सच्चं । तस्मि अनन्तविज्ञाणे सो चित्तं अनुयोजेति । अनुक्रमेन  
भावयन्तो तस्मि आलम्बने तस्स चित्तं समाधीयति । इदं वुच्चति  
विज्ञाणञ्चायतनं चित्तं ।

इदं ज्ञानं पि न सुखुमं, अपि च थूलं इति चिन्तेन्तो सो अनन्त-  
विज्ञाणं परिक्खति । तत्थ सो लभति यं इदं अनन्तविज्ञाणं नत्य  
किञ्चि पि । तं विज्ञाणस्स आकिञ्चनत्तं येव तस्स आलम्बनं होति । सो  
चित्तं तस्मि येव ठपेति । ज्ञानं भावेतुं वायमति । अनुदिनं ज्ञानं भावयतो  
तस्स चित्तं समाधीयति, तं आकिञ्चञ्चायतनं इति पवुच्चति । इदमेव  
भवति अरूपावचरं ततियं ज्ञानं ।

एत्थ गन्त्वा सो पस्सति यं तं ततियं अरूपं येव पणीतं, वरं, सुन्दरं  
वा । तस्मि रमणीयभावे भावयन्तो तस्स चित्तं समाधीयति, तं पवुच्चति  
नेवसञ्चानासञ्चायतनं । इदं होति अरूपावचरं चतुर्थं ज्ञानं । इदं  
ज्ञानं लभित्वा तस्स चित्तं अतिविषय-सुखुमं, मुदुभूतं, कम्मनीयं, ठितं,  
आनेवज्जपतं भवति । तेन चित्तेन सो पञ्चा-भावना कातुं पटिबलो  
भवति । इदमेव चतुर्थज्ञानस्स आनिसंसं ।

इमिना नयेन रूपसमाधि, अरूपसमाधि भावनावसेन समाधि भावना  
ति जानितब्बा ।